

ЮВІЛЕЇ

Петро Пиріг

МИКОЛА МИКЛУХО-МАКЛАЙ: МАНДРІВНИК, УЧЕНИЙ, ГУМАНІСТ (До 165-річчя від дня народження)

Зі сторінок статті перед читачем постає образ видатного вченого, мандрівника, гуманіста Миколи Миколайовича Миклухо-Маклая. Дослідження проливає світло на маловідомі факти його біографії, наукової діяльності тощо.

Літо 1867 року. Іена. Богомільні міщани, йдучи на гірку відмічати церковне свято, раптом побачили на дорозі тіло юнака в сорочці, залитій кров'ю. Вони з жахом і в паніці кинулись до поліцейської дільниці, навіть не підійшовши до нещасного хлопця ... А той підвівся, буцімто нічого не було, і попрямував до магазину, щоб купити новий одяг замість старого, зношеного та ще й дуже забрудненого червоною фарбою.

Це був студент Ієнського університету в Німеччині Микола Миколайович Миклухо-Маклай. Експеримент вдався, а висновок запрошувався сам собою: серед культурних цивілізованих городян Європи можна лежати, стікаючи кров'ю, і не дочекатися допомоги. А як же серед «диких» людей? В голові визрівала ідея досліджувати життя мешканців первісного суспільства.

1869 р. Миклухо-Маклай звернувся до Російського географічного товариства в Санкт-Петербурзі з пропозицією багаторічного дослідження островів Тихого океану. І 19 (за іншими даними 20) вересня 1871 року російський трищогловий корвет «Витязь» уже наближався до східного берега острова Нової Гвінеї біля затоки Астролябія. Офіцер доповідав: «Бачу утікаючих дикунів ... Сховались у лісі ...».

- Де ви бажаєте бути висадженим? – запитав капітан корабля П.М. Назимов.
- Якщо не заперечуєте, я висаджусь тут, – відповів Миклухо-Маклай.
- Ваш човен буде супроводжувати катер з озброєною командою.
- Ні в якому разі.
- Вибачте, але мені не дозволено ризикувати своїми людьми. Віроломство місцевих канібалів відоме.
- Розумію вас. Тому дозвольте мені вирушити у човні зі своїми двома помічниками.
- Воля ваша, – сказав, знизавши плечима, капітан корабля Назимов.

Офіцер, який спостерігав за берегом, зауважив: «Готовий держати парі, що місцеві мисливці за черепами дуже люблять людей ... Особливо в засмаженому вигляді ...».

Так троє неозброєних людей висадились на острів із багатою тропічною природою. Слід зазначити, що Нова Гвінея була відкрита португальцями ще в XVII ст., але аж до середини XIX ст. залишалась недослідженою. Її місцевих мешканців, папуасів, які жили в умовах первісного суспільства, кам'яного віку, вважали дикунами-людожерами. Саме серед них і опинився Миклухо-Маклай, взявши з собою лише записну книжку й олівець. Прибульця зустріли вороже. Стріли одна за одною полетіли над його головою ...

Миколі Миколайовичу довелося проявити велику витримку, мужність, стійкість, сміливість, винахідливість, щоб зблизитися з папуасами й залишитися жити серед

© Пиріг Петро Володимирович – доктор історичних наук, професор (м. Чернігів).

них. В акваторії Тихого океану вчений провів загалом понад 12 років. За цей час він здійснив подорожі на острови Океанії, півострів Малакку, на Яву, в Австралію тощо. За своє коротке, важке, сповнене драматизму, але яскраве, мов спалах блискавки, життя М.Миклухо-Маклай зробив неocenний внесок у розвиток науки, людської думки в ім'я розуму і прогресу.

Мандрівник, учений, гуманіст. Ці слова доповнюють одне одне і досить вдало й точно відтворюють основний зміст та сенс усього життя Миколи Миколайовича Миклухо-Маклая (1846–1888 рр.).

Він народився 17 липня 1846 р. в селі Родственському поблизу міста Боровичі колишньої Новгородської губернії. Батько майбутнього вченого Микола Ілліч був вихідцем із Стародубщини (Чернігівська губернія). Він закінчив Ніжинський лицей, заробляючи гроші на навчання приватними уроками. Юнак мріяв про вищу технічну освіту. Від батьківської оселі з клунком за плечима він подався до Санкт-Петербурга. Блукаючи напівголодним по набережній Неви, Микола Ілліч зустрівся з паничем, який покликав його по-українськи. Це був молодий граф Олексій Костянтинович Толстой – уродженець Чернігівщини, майбутній російський письменник, член-кореспондент Петербурзької Академії наук. Імператор Олександр II називав графа «ходатай по делам малороссіян». Матір'ю панича була Ганна Олексіївна Перовська – онука останнього українського гетьмана Кирила Розумовського, а батьком – граф Костянтин Петрович Толстой.

Новий знайомий позичив землякові грошей, допоміг знайти в центрі міста кімнату. Микола Ілліч закінчив спочатку будівельне училище, а потім – інститут Корпусу інженерів шляхів сполучення. Під керівництвом молодого інженера відбувалося будівництво найважливіших і найважчих ділянок Петербурзько-Московської залізниці: Вишній Волочок – Твер, Петербург – Чудово – Мста. Він будував також дослідну ділянку Петербург – Колпіно і колію до Олександрівського заводу, з воріт якого 7 травня 1847 р. вийшов перший паровоз. В його присутності 1 листопада 1851 р. в урочистій обстановці вирушив з Петербурга до Москви перший «всенародний» потяг.

Мати М. Миклухо-Маклая Катерина Семенівна народилася в мальовничому місті Малині, що на Житомирщині. Вона була культурною і високоосвіченою жінкою, мала зв'язок із гуртками О.І. Герцена. В сім'ї читали заборонену літературу, зокрема твори Т.Г. Шевченка, М.Г. Чернишевського, інших авторів.

Навчався Микола в 2-ій Санкт-Петербурзькій гімназії, був вільним слухачем фізико-математичного факультету Санкт-Петербурзького університету (по відділенню природничих наук), а також Медико-хірургічної академії. У 1864 р. за вільнодумство й участь у студентському русі його виключили з університету. Відтоді М. Миклухо-Маклай змушений був залишити батьківщину й продовжив освіту за кордоном, у Німеччині.

У тому ж 1864 р. він вступив на філософський факультет Гейдельберзького університету, в якому не одному поколінню студентів читали лекції відомі вчені зі світовим іменем: Бунзен і Киргоф (вони відкрили метод спектрального аналізу), великий фізіолог Гельмгольц. Тут декілька років працював Сеченов, проводив свої досліді Д.І. Менделєєв, бували також славетний лікар Сергій Боткін, ботанік Андрій Бекетов, хімік, а згодом видатний композитор Бородин.

Захоплення медициною привело майбутнього вченого до Лейпціга, де він вступив на медичний факультет тутешнього університету. Тут він зустрівся із земляком – молодим вченим О. Мещерським, який порадив йому виїхати до Ієни. Навчаючись в Ієнському університеті, Миклухо-Маклай повністю віддається медицині.

Згодом він залишився працювати асистентом професора Геккеля – прихильника еволюційної теорії Ч. Дарвіна, займаючись порівняльною анатомією тварин і вивченням фауни моря. Навчання в університеті і роботу на посаді асистента Микола Миколайович максимально використовував для всебічного духовного розвитку й збагачення, ретельно цінував фактор часу, посилено готував себе до наукової діяльності.

Уже під час перших подорожей на Канарські острови, в Італію, на береги Червоного моря (1866–1869 рр.) М. Миклухо-Маклай займався дослідженням антропологічного

й етнографічного характеру. Сприймавши вчення про еволюцію органічного світу, він вважав людські раси спорідненими за своїм походженням, а виникнення відмінностей між людьми пояснював впливом природних і соціальних умов, заперечував існування так званих нижчих рас. Щоб довести це, вчений здійснив десять видатних подорожей, які були дуже важкими й небезпечними. Він тяжко хворів. Повернувшись до Петербурга в 1887 р., Миклухо-Маклай посилено готував свої наукові праці до публікації. Однак передчасна смерть 14 квітня 1888 р. стала перепорою на шляху до здійснення заповітної мрії. Більше ста років минуло відтоді. Повне зібрання праць, щоденників і записок вченого побачило світ лише в ХХ столітті. Загалом його наукова спадщина складає понад 160 наукових публікацій. Більшість із них присвячені антропологічній та етнографічній характеристиці народів Океанії.

Провідне місце в науковій діяльності М. Миклухо-Маклая займає майже трирічне перебування серед папуасів Нової Гвінеї. Вчений досить старанно й скрупульозно вивчав побут, культуру тубільців. Цих людей тоді вважали безкультурними дикунами. Маклай довів протилежне.

Із щоденникових записів Миколи Миколайовича перед нами постають добрі, розумні люди. Він милується їх стрункістю, гнучкістю, грацією рухів тощо. Викликає захоплення надзвичайна працьовитість аборигенів, які, не знаючи сохи й плуга, своїми примітивними знаряддями досить майстерно обробляли землю, а на кістках тварин створювали складні художні орнаменти. Папуаси мали свої традиції й звичаї, цінували чесність, дружбу, допомогу, людську красу, добро й зло, поважали старших. «Людина з Місяця», – так вони називали вченого, думаючи, що Росія – це назва Місяця його мовою. Вони вбачали в ньому людину з іншого світу, людину надзвичайну. Тубільці оцінили благородні дії й вчинки М. Миклухо-Маклая: лікування, поради, дружні відносини. Переконавшись, що він прибув до них з добрими намірами, папуаси в свою чергу надавали Маклаю послуги: приносили банани, плоди хлібного дерева, кокосові горіхи, рибу, допомагали під час полювання, тривалих походів, у ремонті житла, запрошували на святкові обіди, пропонували залишитись із ними назавжди, обіцяли збудувати житло, одружити, щоб він мав одну чи декілька жінок, хоч полігамія тут не заохочувалась, мала здебільшого виключний характер.

Близькі сусіди із захопленням розповідали про Маклая жителям інших поселень. Про нього виникали легенди. Аборигени вважали Миколу Миколайовича особливою людиною, думали, що він безсмертний. Коли Миклухо-Маклая спитали, чи може він вмерти, він дав у руки Саула гострого списа і промовив: «Спробуй, чи може Маклай померти». Поки Саул вагався підняти піку, декілька чоловіків підбігли до Миколи Миколайовича, ніби бажаючи закрити його від зброї. Саул вигукнув: «Ні, ні!» – і відкинув списа. Більше його вже не запитували про це.

М.М. Миклухо-Маклай робив малюнки з телумів-ідолів острів'ян, описував їх. Як правило, це були дерев'яні, а інколи глиняні зображення людських фігур – чоловічих і жіночих, фантастичні тіла тварин. Можливо, телуми вважалися зображеннями родових та міфологічних предків або ж інших представників міфології папуасів. Деякі відігравали певну роль у ритуалах і традиціях.

Маклай замальовував численні предмети домашнього побуту аборигенів, картини повсякденного і святкового життя. Їхні будівлі були хоч і примітивними, але акуратними, оздобленими різноманітними прикрасами. Кам'яні сокири майже всі з різьбою. Це ж саме стосується ножів, барабанів, брязкалець, жіночих сумок, усіляких дрібних предметів, дитячих прикрас тощо. Красиві нагрудні прикраси виготовлялись із мушлів, кісточок, чудово розфарбовувались дерев'яні щити, які використовували під час обрядових танців, а також зображення птахів, тварин. Заслужують на увагу зображення ідолів із дерева, глини, що мали досить привабливу форму.

У ті часи в Європі панувала думка, що існують люди незрівнянно нижчі в культурному розвитку, аніж європейці, що вони не мають поняття про честь, достоїнство, совість. На це Миклухо-Маклай відповідав: «Я думаю, що в моральному відношенні папуаси можуть посперечатися з європейцями, вихованими в лицемірстві й показній цнотливості». Звичайно, така заява викликала з боку обивателів роздратування, і

дехто з них відповів на це пасквілями. Настирливо відстоюючи свої думки, вчений зазначав, що «дикі» папуаси дуже люблять своїх дітей, піклуються про їх виховання. Їхні діти зазвичай веселі, плачуть і кричать рідко. Батько ставиться до дітей ніжніше, ніж мати, завантажена господарськими турботами, робить їм іграшки, човники, наприклад. Під час весілля після вручення подарунків літні чоловіки по черзі підходили до нареченої й промовляли напутні слова, навчаючи її правил поведінки. А щоб їх слова краще запам'яталися, смикали наречену за пучок волосся.

Покидаючи Нову Гвінею, М. Миклухо-Маклай застерігав папуасів від можливих посягань на них з боку работоргівців. «Я пояснив їм, – зазначав учений, – що, ймовірно, інші люди, такі ж білі, як і я, з таким же волоссям, у такому ж одязі прибудуть до них на таких же кораблях, на якому прибув і я, але дуже ймовірно, що це будуть інші люди, не такі, як Маклай... Ці люди можуть захопити їх у неволю... Я порадив їм ніколи не виходити назустріч білим озброєним і ніколи навіть не намагатися вбивати прибульців, пояснюючи їм усю силу вогнепальної зброї порівняно з їхніми стрілами і списами. Я їм радив, що для відвернення лиха з появою судна негайно слід переховувати своїх жінок і дітей у горах».

Учений неодноразово ставав на захист тубільців, пропонуючи покращити їх долю. Петербурзька газета «Голос» у листопаді 1876 р. писала: «... Маклай мав випадок спостерігати згубний вплив європейської цивілізації, коли вона приходить у зіткнення з первісними порядками диких острів'ян. Йому не раз доводилось обурюватися до глибини душі діями англійських і голландських адміністраторів, які вторглися у патріархальне життя тубільців... Для нас може бути утішною думка, що представником безкорисливих, істинно людських прагнень у цих далеких країнах є російський громадянин».

Микола Миколайович вів гостру й відчайдушну боротьбу проти закабалення й пригнічення папуасів колонізаторами, мріяв про створення єдиного Папуаського союзу і російських поселень на Новій Гвінеї, де збирався провести решту свого життя.

Полум'яний патріот любив свою батьківщину, свій народ, виражав глибоку віру в силу дружби всіх народів планети.

Не всім це подобалось. Виникли неправдиві чутки, плітки. Дехто писав, що Маклай ударився в політику, уявляючи себе «королем папуасів», намагається віддати Нову Гвінею під володарювання Англії.

Ідеї гуманіста про рівність рас і народів, на захист аборигенів проти колоніального гніту, проти варварства цивілізованих дикунів випереджали час. Рухнула колоніальна система. Виникла незалежна держава Папуа-Нова-Гвінея.

Через 100 років після першої висадки вченого-мандрівника науково-дослідне судно «Дмитро Менделєєв» зупинилось прямо проти мису Бугарлом, де стояла хижка Миклухо-Маклая під час його другої подорожі. Папуаси радісно зустріли моряків і наукових співробітників, які вийшли на берег. Вони імпровізували сцену першої зустрічі з Маклаєм, багато розповідали про нього, впізнавали портрети деяких своїх жителів, написані ним і показані тубільцям. Під час наступних візитів вітчизняним ученим подарували новогвінейські щоденники й книги про М. Миклухо-Маклая.

Юліан Семенов розповідав, що, подорожуючи Австралією, він якось зустрівся в Сідней з головним диктором місцевого радіо й телебачення. Сивоволосий австралієць із голубими очима Пол Маклай виявився онуком М.М. Миклухо-Маклая. Зберігся будинок, у якому мешкав учений, хоч його господарі довго не знали про це.

Географічні меридіани Миклухо-Маклая досить обширні. Його життя тісно пов'язане з культурним і науковим прогресом Росії й України. Ім'я Миколи Миколайовича занесли нещодавно до списку «Великих українців».

1. Великі мандрівники / Автор-упорядник В. Маркова. - Харків: Промінь, 2004.
2. Марценюк С.П., Пиріг П.В. Миклухо-Маклай. – К., 1990.
3. Марценюк С.П., Пиріг П.В. Українські меридіани М.М. Миклухо-Маклая // Всеукраїнська науково-практична конференція «Туризм і завдання національно-

культурного відродження України» (12-14 травня 1992 р.). Тези доповідей та повідомлень. – К.; Черкаси, 1992. – С.62-63.

4. Марценюк С., Пиріг П. Україна в житті Миколи Миклухо-Маклая // Сіверянський літопис. – 2003. – № 1. – С. 196-198.

5. Пиріг П.В. До біографії М.М. Миклухо-Маклая // Перша Чернігівська обласна наукова конференція з історичного краєзнавства (грудень 1985 р.) (тези доповідей). - Чернігів, 1985. – С.78-79.

Со страниц статьи перед читателем предстаёт образ выдающегося учёного, путешественника, гуманиста Николая Николаевича Миклухо-Маклая. Исследование проливает свет на малоизвестные факты его биографии, научной деятельности и т.п.

From the pages of the article the appearance of prominent scientist, traveler, humanist Mykolai Mykolaiovych Myklukho-Maklai appears before a reader. Research throws light on the not popular facts of his biography, scientific activity etc.

